

La llengua dels documents notariais catalans en el període de la Decadència*

per *Sebastià Solé i Cot*

«Com la art de la notaria sia a tota la república molt útil y necessària, per conservació de aquella, per memòria del passat, intelligentia del present y providèntia del sdevenidor»,

«axí com també és cosa molt digna, condecant, útil *ymmo* necessària que les persones a les quals dita art és comesa y exercit en aquella, ultra llur bon renom, vida y fama, sien ben literats y erudits en la dita art, axí en theòrica com en pràctica, perquè la imperítia de aquells és molt danyosa a la cosa pública, la qual cosa, ultra lo assidu exercissi y longa continuació de temps per ço necessaris, sens còngrua letinitat o gramàtica, que és lo principal fonament de la dita art, aconseguir no poden [...]»

«E com aquell qui res no sab, res no ignora, ni tem lo perill, no dupten de demanar y subir lo examen públich de notaris de Barcelona, sens la doctrina y perítia necessària [...]»

(Ordinacions del Col·legi de Notaris de Barcelona donades pel Consell Ordinari de la Ciutat l'any 1582)

TRADICIÓ, ANTIGUITAT I POPULARITAT DELS NOTARIS A CATALUNYA

Pel que fa al dret públic, és coneguda la influència que el llenguatge tècnic de la cancelleria reial i de tota la gamma de cúries o tribunals ha exercit en l'evolució de la llengua popular a través dels segles. I el seu paral·lel en el camp del dret privat són les notaries, que a Catalunya han tingut també una gran tradició, antiguitat i prestigi, pels mateixos motius de tradició i continuïtat que hi hagué a casa nostra des del Baix Imperi en el dret i en les institucions públiques i privades.

A més, els notaris han estat sempre molt lligats amb la vida corrent de tot

* El treball present obtingué, l'any 1979, un accèssit al premi Duran i Bas atorgat per l'Institut d'Estudis Catalans. De llavors ençà han estat publicats alguns treballs nous sobre aspectes concrets del que se sol anomenar «història externa de la llengua»: entre aquests he de destacar la *Història dels Països Catalans*, obra dels historiadors Manuel Ardit, Albert Balcells i Núria Sales, que al capítol 1.2, intítulat «El català, llengua no decadent», on exposen la situació de la llengua durant el segle XVIII, defensen i proven plenament les mateixes tesis que jo propugno en el treball que segueix.

Vull fer constar ací el meu reconeixement a l'obra i a la persona del professor Antoni Comas, traspasat fa ben poc, amb qui les discrepàncies que manifesto en aquest treball es limiten a una qüestió ben concreta. I també el meu reconeixement i agraïment pòstum a l'arxiver i historiador Antoni Maria Aragó i Cabañas, també traspasat fa ben poc, persona no tan coneguda com l'anterior, però que ha estat mestre i guia de diverses generacions de medievalistes, del qual vaig rebre unes valuoses observacions sobre aquest treball.

el poble; compres-vendes, capítols matrimonials, testaments, establiments de censos, etc.: vet aquí uns actes que han realitzat totes les famílies catalanes, riques i pobres, durant segles i segles sense interrupció i que sempre s'han formalitzat a cal notari (noteu la popularitat i vitalitat de l'expressió *anar a cal notari*, talment com *anar a cal metge*, *a cal sabater*, *a ca la vila*, etc.).

La institució notarial no ha estat una institució per a ús exclusiu de les classes altes i dominants, com ha estat la judicatura, en la qual els plets han estat sempre cars per la complicació i la lentitud del procediment romano-canònic vigent a Catalunya i per la incertitud de la sentència. Pensem que tots els moviments populars —legals i il·legals— contra l'opressió dels poderosos han utilitzat els serveis de notaris per donar poders a llurs síndics i per aixecar les actes de les assemblees corresponents.¹

LA LLENGUA DELS DOCUMENTS NOTARIALS CATALANS

Com que el fi del present treball és només de remarcar la importància dels documents i arxius notarians per a l'estudi de la llengua catalana, faré tan sols una síntesi superficial de la llengua en què són escrits els dits documents.

Els manuals notarians més antics de Catalunya que se'ns han conservat pertanyen al segle XIII, i a partir del segle XIV són ja força abundosos.² Ultra els manuals o protocols d'escriptures, hi ha els formularis notarians (com també n'hi ha de les cúries), dels quals se n'han conservat des del segle XIII sense interrupció, que reproduïxen les fórmules i les parts dels contractes que es repeteixen fixament sempre a tots els documents d'un tipus determinat.³

Sobre la llengua d'aquests documents conservats en podem treure, de moment, les conclusions següents:

Període autòndmic (fins al 1714)

Ús ampli i perllongat del *llatí*. Això fou a causa de la continuïtat de la tradició jurídica catalana del Baix Imperi i del període visigòtic durant l'alta edat mitjana; de la forta integració de Catalunya en el conjunt de països del Mediterrani occidental (estats italians, Occitània, etc.), de les estretes relacions de Catalunya amb el papat i de la penetració i la recepció profundes del dret comú

1. CAMPS I ARBOIX diu dels notaris catalans antics i de les escriptures que autoritzaven que «son el gran crisol de la legalidad catalana y la patente más inconcusa de su formación democrática» (*Historia del derecho catalán moderno*, Barcelona 1958, p. 259). Tot i que de vegades és exagerat el to exultant de l'obra envers el dret català, aquesta frase sintetitza bé el que jo vull expressar.

Un altre autor que ha copsat profundament i ha expressat amb encert el paper dels notaris dins la societat catalana de l'edat moderna ha estat Elliott, que diu: «Només una altra persona fora del cercle familiar gaudia de tanta autoritat com el capellà de la parròquia: era el notari. El capellà i el notari, religió i llei. Aquests eren els puntals aparellats de l'estructura familiar catalana, i era simptomàtic que la sala —la peça més gran de la masia— fos reservada generalment per ocasions en què o l'un o l'altre visitaven la masia» (J. H. ELLIOTT, *La revolta catalana. 1598-1640*, Barcelona 1966, p. 31). Podria afegir-s'hi que, a les zones rurals, els oficis de capellà i de notari sovint coincidien en la mateixa persona.

2. *Gran enciclopèdia catalana* (GEC), «arxiu notarial», s.v. «arxiu».

3. GEC, s.v. «formulari».

medieval. Això contrastava amb els altres reialmes de la Península —Castella sobretot—, on els documents notarials des de molt aviat s'escriviren en castellà.⁴ Pensem també que a Catalunya no existí cap disposició comparable a l'ordenança de Villers-Cotterêts, del 1539, dictada pel rei de França, que prescrivia l'ús exclusiu de la llengua francesa per a l'administració de la justícia, la redacció del registre civil, i les actes notarials.⁵

Coexistència del català amb el llatí. Als darrers segles de l'alta edat mitjana els documents de l'època, que constitueixen els precedents de les escriptures notarials posteriors (els notaris pròpiament encara no existien, sinó que foren configurats a partir del segle XIII), eren redactats exclusivament en llatí; però ja hi solien escriure en català els cognoms, els topònims, les xifres i determinats mots tècnics o professionals, perquè resultaven més entenedors o bé se sentien més còmodes si els expressaven en llengua vulgar.

A partir del segle XIV trobem ja documents notarials redactats totalment o majoritàriament en català, fet que esdevé ja ben corrent a partir del segle XV. I, així, ambdues llengües, llatí i català, continuaren coexistint en aquest tipus de documents: segons la seva natura, hom preferia una llengua o l'altra, i també en molts coexisteixen totes dues llengües: moltíssimes escriptures comencen i acaben amb fórmules invariables i determinades per a cada tipus d'acte, les quals fórmules són en llatí, mentre que la resta del document és redactat en català.

Uns estudis més aprofundits ens diran, quan es facin, els criteris i les circumstàncies determinants per a l'ús de l'un idioma o de l'altre i el ritme evolutiu a favor de la llengua vulgar.

Període heteronòmic (segles XVIII i XIX)

S'inicia el procés de castellanització política i lingüística del Principat. Podem distingir-hi les etapes següents:

Predomini del català, decadència del llatí i introducció del castellà. La derrota de Catalunya —i de tots els Països Catalans— a la Guerra de Successió, amb la implantació del conseqüent règim absolut i centralista, originaren la introducció forçosa de la llengua castellana, oral i escrita, a les institucions públi-

4. La historiadora medievalista M. Teresa FERRER I MALLOL m'ha explicat que, arran de la cessió del reialme de Múrcia a Castella, es dona el cas curiós que, a les ciutats de Múrcia i Oriola, poblades per catalans, els notaris abandonaren el llatí i començaren a redactar els documents en català per influència de la pràctica existent a Castella, on els notaris escrivien els documents en la llengua vulgar.

5. BALIBAR/LAPORTE, *Burguesia y lengua nacional* (Barcelona 1976), p. 34.

Una constitució de les Corts de Montsó del 1542 havia ordenat que els testaments, codicils i donacions *mortis causa* fossin redactats forçosament «en lengua vulgar cathalana», per tal com «los laics no saben ni entenen la lengua latina» (*Constitutions y altres drets de Catalunya*, vol. III, p. 61, Barcelona 1704). NOGUERA i MADURELL diuen que aquesta disposició «parece extender a Cataluña el criterio favorable a las lenguas autóctonas, inspirador de uno de los preceptos contenidos en la célebre Constitución del Emperador Maximiliano del año 1512» (*Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de Barcelona*, vol. II, t. I, p. 83, Barcelona 1965). Però aquella constitució de Carles I aprovada per les Corts de Montsó degué ser derogada molt aviat, motiu pel qual es troba al tercer volum de la darrera recopilació del dret català esmentada.

ques de Barcelona de primer i, progressivament, a les de les ciutats i viles més importants.

Els documents notariais privats es continuaren redactant en català potser en major proporció encara que no pas abans, per tal com sembla que fou el llatí el que retrocedí en aquests documents,⁶ seguint la tònica general del segle en què el llatí perdé posicions importants a tots els països europeus; a més, a Catalunya no solament no hi hagué cap disposició comparable a l'edicta reial de Lluís XIV de França del 2 d'abril de 1700, que obligà a redactar els documents notariais privats i públics del Rosselló i la Cerdanya en llengua francesa, sinó que la reial provisió del Consell de Castella del 24 de juliol de 1755, que regulava qüestions molt importants del dret notarial exclusiu de Catalunya, prescriví «*que los instrumentos se otorguen en idioma inteligible a los contrayentes*».⁷

Malgrat això, el castellà s'introduí progressivament entre els notaris des de l'endemà mateix de la desfeta del 1714: per l'ús exclusiu que en feren els òrgans centrals de l'administració borbònica (capitania general, audiència, intendència) i els intermedis (corregidors, alcaldes majors);⁸ per moltes disposicions legals que l'afavoriren —com la famosa *Instrucción secreta de corregidores*, que deia en el seu punt sisè: «*Pondrá el mayor cuydado en introducir la lengua castellana, a cuyo fin dará las providencias más templadas y dissimuladas para que se consiga el efecto sin que se note el cuydado*»—; per la necessitat de sotmetre a l'aprovació del Consell de Castella les ordinacions dels collegis, gremis i confraries, la qual cosa obligava a traduir-les al castellà, tant si eren de redacció nova com si eren antigues;⁹ per les competències gairebé il·limitades del dit Consell de Castella, que convertí en cosa normal els recursos al dit Consell àdhuc per qüestions insignificants.

6. Sobre això diu TORRAS I RIBÉ: «En general, dintre el conjunt de notaris que hem consultat, el llatí perviu majoritàriament fins el 1750, moment en què és substituït pel català, aproximadament fins els primers anys del segle XIX, en què comença a introduir-se el castellà, cada vegada amb més freqüència, encara que les dues llengües coexisteixen, amb un repartiment irregular, fins la segona meitat del segle.» (TORRAS I RIBÉ, *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'antic règim: els Padró d'Igualada (1642-1862)*, Barcelona 1976, p. 62). Cal tenir en compte que Torras ha examinat els arxius notariais d'Igualada, vila on al segle XVIII ben poca gent devia conèixer el castellà, ja que no hi havia ni corregidor ni guarnició militar. En canvi, a la ciutat de Barcelona, tant la reculada del llatí com el del català es devien produir abans que no pas a Igualada.

7. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), secció R. Audiència, registre 386, foli 203.

Justament aquesta reial provisió derogà molts dels privilegis dels notaris de Catalunya, així com algunes disposicions importants del dret notarial català anterior a la conquesta de Felip V.

8. Cal tenir en compte que la majoria d'escrivans i secretaris dels òrgans de l'administració, ja fossin propietaris, tinentes o suplents ocasionals, eren també notaris collegiats i, per tant, exercien ambdues professions; i per exercir les escrivancies o secretaries els calia conèixer mitjanament bé el castellà.

9. En els primers temps de vigència de la Nova Planta només calia sotmetre al Consell de Castella les reformes d'ordinacions antigues, o les ordinacions d'associacions que es volguessin constituir de bell nou. Però cap a mitjan segle el dit Consell exigí que se li presentessin els privilegis antics de totes les associacions per tal de revalidar-los, si ho creia oportú. Aquest fet obligà a traduir al castellà, per presentar-los al Consell, privilegis i ordinacions d'una gran antiguitat. Un exemple d'això el trobem a la reial provisió del Consell del 25 de setembre de 1755 «*para que la Audiencia informe sobre la instancia que inserta del Gremio de Mesoneros y Taberneros de esta Ciudad, en que suplica se le ratifique el privilegio, y apruebe las ordenanzas, de que incluye copias autorizadas*»; en aquesta reial provisió hi ha el privilegi (en llatí), les ordinacions del gremi (en català) i la traducció de tot al castellà feta per «*Narciso Troch, notario, perito en ambas lenguas*» (ACA, R. Aud., reg. 386, foli 284).

També es continuaren redactant en català, durant la major part del segle, tota la documentació corporativa del Col·legi de Notaris Públics de Barcelona (actes de deliberacions, documents annexos a les actes, llibres de comptabilitat, etc.) i la documentació corporativa dels altres col·legis i gremis de tot el Principat. En canvi, el Col·legi de Notaris Públics Reials de Barcelona, que agrupava els escriptors de la Reial Audiència, és a dir, funcionaris de l'administració reial borbònica del Principat, la majoria dels quals havien obtingut el càrrec com a recompensa del seu botiflerisme, redactaven les actes de deliberacions en castellà (farcides, però, de catalanismes, pel mal coneixement de la llengua forastera), si bé els documents annexos a les deliberacions i la documentació secundària del dit Col·legi sol ésser tota en català.¹⁰

Tanmateix, el llatí mantingué encara durant molts anys la seva posició privilegiada entre els notaris catalans. Noguera parla d'alguns intents de substituir el llatí pel castellà en els rigorosos exàmens d'ingrés al Col·legi, entre d'altres previsions encaminades a la seva simplificació per part dels aspirants —presumiblement botiflers— de després del 1714,¹¹ que volien cobrir per mèrits polítics l'esclarissada de col·legiats provocada per la guerra i especialment pel setge de la ciutat, en què els notaris públics de la ciutat de Barcelona tingueren una actuació heroica i hi moriren gairebé tots.¹² I si de moment sembla que ho aconseguiren, un cop superades aquelles circumstàncies extraordinàries de la postguerra, fou restaurat l'examen d'ingrés amb tot el rigor, i en llatí.¹³

També l'Audiència de Catalunya, en un informe al Consell de Castella de l'any 1748 sobre l'estat dels escriptors i notaris de Catalunya, deia: «*En este Principado son Latinos todos los escrivanos, se examinan de este idioma, y actúan, y testifican en él quando conviene y es necesario, con la particular razón de que en todos los tribunales eclesiásticos se actua en lengua latina, por lo que tiene la Audiencia por preciso este requisito, y halla que es necesaria la práctica de quatro años con escrivano aprobado. [...]*»¹⁴

És bo de recordar ací, per comprendre la importància de la jurisdicció eclesiàstica fins i tot en els afers seculars, la freqüència amb què a Catalunya els contractants renunciaven amb jurament a la seva jurisdicció en benefici de la jurisdicció eclesiàstica, l'exercici de funcions notariales per part dels rectors i vicaris,¹⁵ i la competència parcial dels tribunals eclesiàstics en tots els contractes revalidats amb jurament confirmatori, que eren molts.¹⁶

Avanç decidit del castellà durant tot el segle XIX. La progressiva utilització del castellà en la redacció dels documents notariales fou deguda a una sèrie de circumstàncies que s'iniciaren a la segona meitat del segle XVII i que culminaren al darrer terç del XIX amb la prohibició expressa de redactar en cap més llengua que no fos la castellana tota mena d'instruments públics.¹⁷

10. Raimon NOGUERA DE GUZMÁN, *Los notarios de Barcelona en el siglo XVIII* (Barcelona 1978). Vegeu les pàgs. 18. 34 i 72.

11. Raimundo NOGUERA GUZMÁN, *Los notarios de Barcelona en el siglo XVIII*, a «Libro-Homenaje a Ramon M. Roca-Sastre» (Madrid 1976), p. 569.

12. S. ALBERTÍ, *L'onze de setembre* (Barcelona 1964), ps. 323-324.

13. NOGUERA, *op. cit.* a la nota 11 *supra*, p. 573.

14. ACA, secc. R. Aud., sèrie *Consultes*, reg. 467, foli 146.

15. ACA, secc. R. Aud., sèrie *Consultes*, reg. 140, fol. 82.

16. Lluís FIGA I FAURA, *La primera recepció del Dret Comú*, a «Llibre del II Congrés Jurídic Català. 1971» (Barcelona 1972), ps. 345-346.

17. L'historiador que més ha remarcat que foren els governs de Carles III, i no els

Ensenyament i llengua castellana a Catalunya. A la segona meitat del segle XVIII diversos esdeveniments provocaren un retrocés important de la llengua catalana escrita a tots els nivells socials.

A parer meu, fou molt transcendent en aquesta matèria la preocupació dels governs de la monarquia absoluta per reorganitzar i dirigir un ensenyament públic renovellat, a tots tres nivells (primari, mitjà i superior), arran de l'expulsió dels jesuïtes (1767),¹⁸ i formava part del desig dels governants ilustrats de substituir la fidelitat dels vassalls vers l'Església Romana, per la fidelitat vers el monarca absolut i centralista.

Com a conseqüència d'això es dictaren, entre d'altres mesures, les reials cèdules del 23 de juny de 1768 i del 22 de setembre de 1780, que prescrivien que el castellà havia d'ésser l'únic vehicle d'ensenyament a les escoles. A Catalunya, aquesta disposició només pogué ésser acomplida a la ciutat de Barcelona, mentre que a les altres ciutats i viles del Principat el castellà s'hi anava introduint molt lentament, en un llarg procés que havia de durar tot el segle XIX. Als col·legis i universitats també hi fou introduït el castellà, que reemplaçà el llatí, amb la consegüent influència sobre els estudiants de lleis que més tard exercien la professió forense o la notarial.

També ordenava l'esmentada real cèdula del 23 de juny de 1768 que en tots els tribunals —reials o no— s'havia d'actuar en llengua castellana, àdhuc en les cúries eclesiàstiques.

La febre de creació d'escoles, el seu millorament relatiu i l'ensenyament del castellà i en castellà exerciren una ràpida influència. Entre el 1780 i el 1790 la llengua castellana escrita guanyà moltes posicions, sobretot a Barcelona;¹⁹ en

de Felip V, els que dictaren les mesures més serioses contra la llengua catalana, ha estat Pere VOLTRES BOU, al seu article *Carles III i el bandejament de la llengua catalana de la vida pública*, publicat a «Cuadernos de Historia Económica de Cataluña», XVI (febrer de 1977), ps. 56-58. Això, però, sense exonerar pas de culpa Felip V.

També SOLDEVILA fa constar que en temps de Carles III hi hagué «una forta ofensiva contra l'idioma vernacle» (F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona 1962, vol. III, p. 1.220).

18. Precisament la Companyia de Jesús era des d'antic, i gràcies a la seva hegemonia en l'ensenyament mitjà i superior, una institució capdavantera de la castellianització de les classes altes de Catalunya (ÀRDIT/BALCELLS/SALES, *Història dels Països Catalans*, ps. 44-45). Hom ha dit, fins i tot, que el fracàs de la Guerra de Separació a Catalunya (1640) es deu en part a l'actitud contrària que hi adoptaren els jesuïtes (o, si més no, indiferent), mentre que a Portugal reeixí pel suport decidit que donà la Companyia.

19. Diu TORRAS I RIBÉ (*op. cit.*, ps. 61-62) en parlar de la cultura dels Padró d'Iguada: «Durant aquest període [acaballes del segle XVIII] ens trobem davant d'una família il·lustrada, i els testimonis epistolars vénen a confirmar aquesta impressió. Les cartes creuades entre els membres de la família, especialment amb els fills que cursaven estudis, *estàn escrites en un català correcte*, amb els barbarismes propis de l'època, i amb aquesta mateixa llengua també bona part de la correspondència professional, encara que, en aquest cas, n'hi ha algunes en llengua castellana; en els dos aspectes, *el domini de l'idioma respectiu és notable* i les interferències entre ambdues llengües són relativament poc importants. Un canvi bastant acusat es pot observar a finals de segle i començaments del XIX, etapa que coincideix plenament amb la fi de la tradició jurídica i eclesiàstica de la família. Les cartes d'aquesta època estan escrites indistintament en català o castellà, però en els dos casos, contenen una *barreja important de les dues llengües*, no solament en servir-se de paraules estranyes a l'idioma utilitzat, sinó especialment en la construcció de frases genuïnament catalanes en les lletres castellanès i en una redacció molt forçada en la majoria dels casos. [...] Aquest deteriorament del llenguatge epistolar creiem que és un indicatiu suggeridor del descens del nivell cultural» (els subratllats són meus). Aquestes observacions de Torras coincideixen amb les meves suposicions, encara que ell ho atribueix al «descens del nivell cultural» de la família Padró, mentre que jo, aquestes deficiències de la redacció epistolar les

aquests anys he observat, per exemple, una millora remarcable en el lèxic i en l'ortografia dels registres de l'Audiència i de l'Ajuntament de Barcelona, que des de la Nova Planta es feien en castellà; i Pierre Vilar fa notar la introducció progressiva i ràpida del castellà en els llibres de comptabilitat mercantil i industrial d'aquests anys.²⁰

L'ofensiva general contra la llengua catalana. Al segle XIX foren ja contínues les disposicions legals que intentaven de foragitar enèrgicament l'ús oral i escrit de les llengües no oficials de totes les manifestacions de la vida social: escola, institucions públiques, negocis jurídics, teatre, etc.; àdhuc fou prohibit l'ensenyament de la doctrina cristiana als infants en català (decret reial del 21 de novembre de 1902). Josep Melià ha fet un bon resum d'aquest procés.²¹ És significatiu que les disposicions més enèrgiques i decisives, les més obsessives contra les llengües «no oficials» de l'estat espanyol,²² les normes que més contribuïren a arraconar-les i a convertir-les en llengües d'ús privat i exclusivament oral, es dictaren al darrer terç del segle XIX i al començament del XX, obra, doncs, del sistema «liberal» de la Restauració, que tant temia i odiava els moviments federals i republicans.²³

atribuiria al conegut fenomen d'empobriment del llenguatge quan a l'escola s'ensenyava en una llengua que no és la materna, cosa que provoca, com és sabut, un domini insuficient tant de la llengua materna com de la llengua imposada.

Més casos a favor d'aquest pressupòsit els tenim al llibre de Núria SALES, *Història dels mossos d'esquadra* (Barcelona, Aedos, 1962). A l'apèndix documental d'aquest llibre hi ha una antologia de la correspondència entre el comandant general de les esquadres i els seus caporals i confidents, des del 1726 fins al 1821 (ps. 183-216); doncs bé, de les cartes transcrites en aquesta antologia, les del comandament són totes en castellà, però les dels caporals, de procedència social humil, són majoritàriament en català fins al 1772, any a partir del qual ja totes són en castellà, tret d'una excepcionalment en català del 1815; en canvi, hi ha cartes de confidents en català fins al 1815.

20. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. IV, ps. 144 (peu de gravat), 271-272, 541-542. Aquest canvi de llengua en la comptabilitat mercantil i industrial crec que cal atribuir-lo als factors que he explicat, més que no pas a la cèdula reial de la Junta General de Comercio y Moneda del Reyno del 24 de desembre de 1772, «mandando que todos los mercaderes y comerciantes por mayor, y menor, naturales y extranjeros, lleven sus libros en idioma castellano». Si bé tant aquells factors com aquesta cèdula formen part d'un mateix propòsit dels governants.

21. Josep MELIÀ, *Informe sobre la lengua catalana* (Madrid, Editorial Magisterio Español, 1970). En aquest llibre Melià cita i comenta algunes de les normes legals que prohibiren o entrebancaren l'ús de la llengua catalana als Països Catalans i les vicissituds en la seva aplicació d'ençà del 1714 (especialment ps. 265-318).

22. Aquestes llengües, parlades aproximadament per una tercera part dels ciutadans espanyols del segle XIX, com que no eren reconegudes oficialment per l'estat, que, a més, en perseguia i penalitzava l'ús, especialment en públic, tenien, doncs, la condició jurídica de llengües il·legals i clandestines, i la seva utilització era subversiva, per tal com s'oposava a les lleis i a les directrius dels governs, encara que una tercera part dels ciutadans només entenia la seva llengua i no entenia la llengua oficial.

23. Dels homes de la Restauració ha dit amb encert Azaola que «deseaban la consolidación de un régimen a la vez liberal y unitario. Con la particularidad de que, así como su liberalismo era moderado y estaba teñido de espíritu conservador, su unitarismo era en cambio rabioso e intransigente» (José María de AZAOLA, *Vasconia y su destino. Los vascos ayer y hoy*, II, vol. 1, Madrid, Ed. Revista de Occidente, 1976, p. 303).

A més a més, Cánovas, l'artífex de la Restauració, era admirador del comte-duc Olivares, envers el qual sentia una certa simpatia. Elliott en diu: «Cánovas fou el primer home que s'apartà de la imatge d'un Olivares tirànic que els liberals de l'Espanya del segle XIX havien traçat, i les seves tres obres [sobre el segle XVII espanyol] revelen de forma altament interessant la seva gradual evolució vers una apreciació més cordial d'Olivares, a mesura que ell ma-

Pel que fa als documents notariais, l'article 25 de la Llei del Notariat del 28 de maig de 1862 disposà que tots els instruments públics havien d'ésser escrits en castellà.²⁴ Però el cop de gràcia contra la llengua catalana en els documents notariais fou donat indirectament per uns altres articles d'aquella llei, que en desprivatitzar les notaries i crear el sistema d'oposicions i d'escalafó per cobrir les places vacants, omplí tot Catalunya, fins als racons més apartats, de notaris forasters que desconeixien la nostra llengua i que no feien cap esforç per aprendre-la, tot i que la immensa majoria de la població espanyola d'aquella època només entenia la llengua pròpia. Això provocà nombroses protestes a Catalunya, Euskadi i Galícia, a conseqüència de les quals s'aconseguí que el Reglament del Notariat del 30 de desembre de 1862 prescrivís que els notaris havien de conèixer els *dialectos* dels llocs on anaven destinats, així com també fixava la forma de comprovar aquest coneixement per part del tribunal examinador. El reglament del 9 de novembre de 1884 mantingué el requisit del coneixement obligatori del *dialecto particular*, però va suprimir qualsevol referència a la forma de comprovar-lo per part del tribunal, amb la qual cosa es feia més difícil de poder-lo exigir. Finalment, el reglament del 23 de juliol de 1912 suprimí el requisit del coneixement de les llengües autòctones per part dels notaris, i això mateix passa en tots els reglaments posteriors fins avui dia; i fou a partir d'aquell any 1912 que, a les convocatòries d'oposicions a notaries que fa el Col·legi de Notaris de Catalunya, hom deixa d'esmentar l'examen de llengua catalana a què fins aleshores eren sotmesos els opositors.²⁵

Fou per tot això que el català anà desapareixent progressivament de les escriptures notariais des del mateix començament del segle XIX.²⁶ A les comarques més apartades perdurà encara durant molts anys, però acabà desapareixent del tot al final del segle.

Conclusió

Del segle XIV al XIX són sis segles de redacció ininterrompuda de documents notariais en català, són centenars de milers de folis escrits en la nostra llengua que se'ns han conservat fins avui. I dubto que aquesta riquesa històrica i lingüística la puguem trobar enlloc més.

teix, Cánovas, es debatia entre els problemes d'Espanya» (J. H. ELLIOTT, *La revolta catalana. 1598-1640*, Barcelona, Vicens Vives, 1966, p. 561).

24. Joseph PELLA Y FORGAS, en una comunicació presentada al Congrés del 1906, diu: «Cal recordar tant sols que fins l'any 1862, en què la llei del Notariat va reformar y organitzar de nou aquesta funció pública, les escriptures en nostra terra se escrivien en català y respecte al ús de nostra llengua davant dels tribunals en el procediment criminal fins l'any 1820 se rebien encara en català les declaracions, si bé les providències y sentències se redactaven en llengua llatina» («Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana», Barcelona, Joaquim Horta, 1908, ps. 629-631).

25. José M. ESTECHE, Aureliano GALARZA, *Los notarios y los idiomas y dialectos regionales*, «Revista Jurídica de Cataluña», tom XXIV (1918), ps. 271-283.

26. Vegeu la citació de TORRAS I RIBÉ a la nota 6.

L'any 1834 encara s'imprimí a Barcelona un manual per a l'estudi de l'art notarial: SALA [Maria Joseph], *Elements de la notaria, per Maria Joseph Sala, notari, natural de Sant Feliu de Guíxols* (Barcelona 1834). És probable que la data d'impressió —any 1834— no sigui gens casual, ja que en tot el segle XIX —i XX!— les edicions de llibres catalans van molt relacionades amb els curts períodes de progressisme polític o de simple tolerància.

RIQUESA, FIDELITAT I PURESA DEL LLENGUATGE NOTARIAL

Sis segles o més ininterromputs de redacció de documents notarians en català. Estreta relació dels notaris amb totes les classes socials. Notaries escampades per tots els racons de Catalunya. I fidelitat dels notaris a la llengua del poble, per tal com la seva feina és fer constar la voluntat i els mots dels atorgants. Vet aquí, doncs, els motius de la riquesa incomparable del lèxic d'aquests documents, manifestada sobretot a través dels inventaris de béns; de la riquesa de les construccions sintàctiques, precises i austeres, que avui ens meravellen, acostumats com estem a la imprecisió del barroquisme castellà; de la flexibilitat de les fórmules jurídiques; i del fet d'haver recollit tantes particularitats dialectals de la nostra llengua.

És en aquests documents on trobem menys influència del castellà²⁷ fins en dates ben tardanes:²⁸ pel caràcter popular, senzill i pragmàtic de la institució; perquè els notaris foren sempre catalans; perquè llur segona llengua fou el llatí fins al 1714 i més tard i tot; perquè la majoria no eren universitaris, i perquè mai no trencaren la tradició de la llengua escrita.

Per això crec que el llenguatge notarial és un dels més bells i purs de tot el que s'ha escrit en llengua catalana durant tota l'edat moderna, en especial del període anomenat la «Decadència». I per això els arxius notarians constitueixen una deu inescapable per als estudis filològics i, sobretot, per aconseguir la desitjada normalització lingüística del nostre poble, tant per recuperar la nostra terminologia jurídica i els girs i construccions sintàctics més apropiats als documents jurídics, com per a la llengua en general.

I una cosa remarcable: hom pot veure a través d'aquests documents que mots i expressions que avui ens semblen purismes enrevessats i extravagants, que per això sovint no gosem dir, eren d'ús quotidià per part dels notaris i de tot el poble català fins fa cent cinquanta anys.

LA REGULARITAT ORTOGRÀFICA DELS DOCUMENTS NOTARIALS

En general, l'ortografia dels documents notarians és regular, uniforme i senzilla, encara que sovint es troben documents amb grafies enrevessades, vacillants i de difícil lectura, a causa de les circumstàncies personals de l'escrivent material del document (temperament, intel·ligència, experiència, etc.). Això mateix passa amb la cal·ligrafia dels documents: sol ésser molt acurada, amb lletra regu-

27. No vull pas dir amb això que estiguin totalment exempts de castellanismes, ni d'altres influències forasteres. M. Teresa FERRER I MALLOL m'ha explicat que, per exemple, ja al segle xv es troba, en els documents notarians, entre molts d'altres, el castellanisme *barco*, probablement per influència dels mariners biscaïns; també he vist que durant el segle xviii s'hi va introduint progressivament el vocabulari jurídic castellà, sobretot la terminologia de dret públic; a l'edat mitjana hi ha una forta influència del vocabulari mercantil italià; i, en totes les èpoques, una forta influència de la sintaxi llatina. Però, en conjunt, el lèxic notarial té una puresa que no tenen les obres literàries de l'edat moderna, i això és el que vull assenyalar. A més, és una font important per a l'estudi de l'evolució de l'idioma.

28. Uns capítols matrimonials atorgats davant el notari de Sarroca de Bellera (Pallars Jussà) en una data relativament tardana com és l'any 1790, son escrits en un català tan «fresc» i poc contaminat com si fos del segle xiv.

lar i clara; però en molts casos no és així, i hi podem trobar lletres irregulars i fins i tot il·legibles.

La gent culta (juristes, literats, clergues) escrivia el català d'una manera bastant uniforme i pròxima a l'ortografia llatina, cosa comprensible atesa la seva formació i atès que sovint eren els clergues —regulars i seculars— els encarregats d'ensenyar a llegir i escriure (cosa inseparable de l'aprenentatge de la doctrina cristiana) i alhora eren ells qui feien de notaris, sobretot en els petits llocs rurals. Sembla, doncs, que hi havia com unes vagues normes ortogràfiques que, potser sense estar recollides enlloc, foren d'ús generalitzat fins al final del segle XVIII,²⁹ època en què l'ensenyament del català va anar desapareixent lentament de les escoles, dels convents i de les parròquies, i això va causar la caòtica escriptura del segle XIX.

Que jo sàpiga, aquesta ortografia tradicional no ha estat estudiada encara sistemàticament, tot i que en algunes obres hom alludeix a l'ortografia de documents catalans antics. És possible que l'ortografia dels documents notarials catalans tingués alguns trets peculiars que la diferenciaven, escassament, dels escrits i documents d'altres procedències; fonamentalment es devia inspirar en les normes ortogràfiques de la cancelleria reial,³⁰ per les estretes relacions dels notaris amb aquest organisme. Però de l'existència d'aquestes normes ortogràfiques, si es vol vagues i sense editar, no en podem pas dubtar, per la coincidència de les grafies de documents notarials diversos que he vist (especialment redactats al segle XVIII) procedents d'autors i de comarques diversos; en un diccionari que el Col·legi de Notaris Públics de la Ciutat de Barcelona féu l'any 1676 sobre un document notarial determinat, en va afirmar la falsedat (la no condició de notari del seu autor), perquè aquest «... no sols no era pràctic en dita art de notaria, però ni en bé llatinitzar ni ortografiar».³¹

Aquestes normes ortogràfiques tradicionals dels documents notarials no són

29. En una *Ortografia de la lengua catalana* (Barcelona 1884, 32 ps.) redactada per Adolf BLANCH I CORTADA i Josep BALARI i JOVANY per encàrrec de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, hi trobem escrit: «*La instrucción literaria de los catalanes por espacio de muchos siglos fué esencialmente latina, ya porque en esta lengua se escribían los libros que se usaban en las escuelas, ya también porque en ella se redactaban muchos documentos. Cuando se empleaba la lengua catalana en los escritos, servía de norma para su ortografía la de la lengua clásica, pues que el romance vulgar no se estudiaba gramaticalmente. En términos generales se puede afirmar que la ortografía catalana es idéntica a la latina, salvo las necesarias excepciones exigidas por la pronunciación o por otras causas. La etimología, cuando está en lucha con la fonética, cede siempre a ésta*» (p. 7).

El grup aplegat a l'entorn de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona remarcava sovint l'existència d'una ortografia tradicional antiga (F. C[ARRERAS] y C[ANDÍ], *La revisió de la ortografia catalana*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona (BRABLB)» (1923), ps. 184-185; i Anfós PAR, *L'ortografia del «Diccionari català-valencià-balear» de Mn. Antoni M. Alcover*, «BRABLB» (1925-26), ps. 423-425). En aquest darrer article, Par fa una afirmació cabdal: «L'altre punt qui ha esgarriat a molts és creure qu'en català no hi havia hagut may altra cosa sinó un galimaties ortogràfic» (p. 424), afirmació que encara que ell la refereixi «a la nostra mellor època literària, ço és la segona meytat del segle XIV», és també vàlida per al període que anomenem de la «Decadència».

Cal dir que aquesta Acadèmia fou un dels refugis dels antifabrians, és a dir, de tots aquells filòlegs i intellectuals que de primer no acceptaren les normes ortogràfiques de Fabra i l'Institut, si bé en el període de la Generalitat —l'any 1931— les acceptaren i es reconciliaren amb el «dictador». Vull fer constar, encara que serà superflu, que les consideracions que faig en aquest treball sobre l'ortografia catalana històrica no són pas per ressuscitar la vella disputa.

30. GEC, s.v. «ortografia», per Jordi BRUGUERA.

31. Citat per Raimon NOGUERA DE GUZMÁN, *Los notarios de Barcelona en el siglo XVIII* (Barcelona 1978), p. 60.

pas excessivament allunyades de les actuals. Per això, i sobretot per la seva regularitat i historicitat ortogràfica, aquests documents són fàcilment entenedors per al lector d'avui, molt més que no pas les grafies extravagants, irregulars i vacil·lants dels nostres literats del segle XIX.³²

Aquesta regularitat i historicitat ortogràfica l'hem d'atribuir al manteniment ininterromput de la tradició notarial de la llengua escrita durant set segles o més, mentre que aquells escriptors de la Renaixença s'havien format en una escola exclusivament castellana, desconeixien completament la literatura catalana anterior —esporgada a consciència dels llibres de text i dels plans d'estudi— i, en canvi, estaven amarats de la literatura de la nació dominant.³³ Aquest fenomen afectà també els notaris a partir de 1862, puix que la llei de Notariat d'aquell any exigí als futurs notaris la llicenciatura universitària en dret (abans no calia i ben pocs la tenien) i va semidesprivatitzar les notaries, amb la qual cosa hom passà directament de la universitat a la notaria sense l'aprenentatge previ ni cap vinculació anterior amb la professió.

D'ALTRES CAUSES DE LA RIQUESA LÈXICA I REGULARITAT ORTOGRÀFICA DELS DOCUMENTS NOTARIALS

He enumerat més amunt unes circumstàncies generals que van determinar aquestes característiques del llenguatge dels documents notarials. Però també cal

32. El professor COMAS diu que «El *Proyecto* [d'ortografia catalana de l'Acadèmia de Bones Lletres de l'any 1884] té com a base dos principis: l'etimològic i el fonètic», i que, en canvi, «no pot fer jugar el principi d'ús o d'autoritat perquè pesaven massa els segles d'asserviment de la llengua —tan influida pel castellà— i era poc coneguda l'obra dels nostres clàssics [...]. És per tot això que les solucions ortogràfiques del *Proyecto* són sovint massa arcaïtzants» (*Història de Catalunya*, Barcelona, Aedos, 1972, vol. II, p. 372). Però justament molts dels «trets més importants d'aquest *Proyecto*» que Comas enumera (la *b* intervocalica, la *y* semivocal, les *ch* finals, la *ny*, la distinció de fricatives i africades sordes i sonores) i d'altres, eren usuals en els documents notarials i en altres escrits jurídics i comercials catalans, com es pot observar en l'apèndix del treball present. Cosa que el mateix *Proyecto* reconeix quan afirma que «el uso quiere que se escriban con *ch* y no con *c* las palabras en que esta letra aparece como final» (p. 7), i que «la etimología, la fonética y el uso constante observado por los buenos escritores son, pues, las tres bases principales sobre que descansa la ortografía» (p. 8), encara que tot seguit no deixa de matisar que «el uso constante, sin embargo, no ofrece en la lengua catalana garantías suficientes para reconocerle, en todos casos, competente autoridad. En un autor se hallan a veces escritas de diverso modo unas mismas palabras». Però això no crec pas que fos un fenomen exclusiu de la llengua catalana, com ells creien, una mica enlluernats pel castellà i pel francès, idiomes que havien superat amb èxit la prova de l'«ortografialisme triomfant» del set-cents (ARDIT, *Història dels PPCC*, p. 40).

BADIA, sobre el greu problema ortogràfic del segle XIX, ens parla de l'abundància de les «grafias de imitació castellanizante», i explica que «los primeros intentos de reforma provocaron un estado de verdadera confusión: Bofarull y Blanch, Milà y Fontanals, Balari y Jovany representan direcciones opuestas hacia la reforma ortográfica, y dieron como resultado la absoluta anarquía que aún perduraba a comienzos de siglo» (Antonio M. BADIA MARGARIT, *La filología catalana entre dos Congresos de Lingüística*, a «VII Congreso Internacional de Lingüística Románica», Barcelona 1955, I, p. 103).

33. Coromines ha explicat molt bé els problemes i les deficiències dels escriptors de la Renaixença per manca de tradició literària: «Quan la Renaixença va tornar a usar la nostra llengua, la tradició s'havia trencat en molts aspectes, aquests escriptors estaven acostumats a redactar en llengua castellana, i són l'estil i la gramàtica castellanes les que es transparenten contínuament sota llur català imperfectíssim [...]. En els pitjors d'ells, el català és una mena de castellà disfressat» (Joan COROMINES, *Què cal saber de la llengua catalana*, p. 57-58). En canvi, els notaris encara no patien tan agudament aquest problema.

comptar-hi d'altres circumstàncies, aparentment poc importants, però que penso que han estat decisives en la configuració del dit llenguatge; són les següents:

1) El caràcter pràcticament hereditari tant dels titulars de les notaries com dels seus oficials i escriptors.³⁴

2) El fet que els redactors materials dels documents —escriptors, passants (que sovint eren els fills o nebots o familiars en altres graus del notari quan aquest no tenia fills)— aprenguessin l'ofici de jovenets prenent com a models els formularis i les escriptures antigues, sota la vigilància i les amonestacions del notari o del seu oficial més antic. Això vol dir que s'havien de fixar tant en les lletres i en les fórmules com en els significats.

3) Els mateixos notaris havien d'haver fet vuit anys d'exercici i pràctica de l'art de la notaria al costat d'un notari per poder-se presentar als exàmens necessaris per col·legiar-se i exercir la notaria. I perquè un notari els admetés com a practicants aspirants a notari, a partir del 1582 fou exigít un examen previ de llatinitat o gramàtica davant dels priors del Col·legi, perquè «es lo principal foment de la dita art [de notaria]».³⁵

4) Tot això s'anava repetint de generació en generació a través dels segles, sense cap interrupció; i, a més, no solament es conservaven zelosament les escriptures, sinó que en el món notarial sovint s'han hagut d'examinar, estudiar i fer valer escriptures molt antigues, car l'escriptura notarial no perd valor ni ús amb el temps. Admira de veure com en els plets del segle XVIII ben sovint hom fa valer escriptures i privilegis dels segles XII i XIII i posteriors, amb el mateix valor i la mateixa convicció que si haguessin estat signades el dia abans.

5) El notari o el seu escriptor, a diferència dels poetes i novellistes, no es considera cap artista, i, doncs, no té cap pretensió estilística ni innovadora.

6) La gran importància de les fórmules en l'art notarial.³⁶

L'OBLIT TOTAL DE LES FONTS NOTARIALS PELS FILÒLEGS CATALANS MODERNS

És un fet evident que els filòlegs han estudiat sempre preferentment les obres literàries (poesia, novella, etc.) que qualsevol altra mena de fonts; i les fonts jurídiques han romàs negligides, entre d'altres motius, a causa de la inexistència d'estudis i contactes interdisciplinaris. I si bé encara hi ha algunes monografies filològiques sobre algunes fonts de producció del dret,³⁷ o simples edi-

34. Sobre les característiques i l'evolució del notariat català des dels seus orígens fins a la Guerra de Successió, vegeu la introducció del llibre de Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN i José M. MADURELL MARIMON, *Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de Barcelona* (Barcelona 1965), ps. 9-113. Sobre el caràcter hereditari de les notaries catalanes, a part que aquesta és una característica general de tots els oficis públics i privats de l'antic règim, es poden veure les pàgines 72-75, 87 i 89 de la introducció de l'obra suara esmentada.

35. *Ordinacions del Col·legi dels Notaris de Barcelona, fetes per lo Consell Ordinari [de la Ciutat], a .XXIIII. de nobembre .M.D.LXXXII., aserca de la letinitat y linatge han de tenir los jovers qui volen practicar y ser notaris de Barcelona*, reproduïdes per NOGUERA/MADURELL, *op. cit.* ps. 342-344. Sobre els vuit anys de pràctica necessaris, vegeu les pàgines 53 i 75 de la mateixa obra.

36. *Ibid.*, p. 99.

37. Per exemple, l'edició dels *Furs de València*, a cura de Germà COLON i d'Arcadi GARCIA, 3 vols (Barcelona 1970, 1975, 1978). També, *Llibre del Consolat de Mar*, edició del text de la Real de Mallorca, amb les variants de tots els manuscrits coneguts, a cura de Germà COLON amb la col·laboració de la Secció Catalana de la Universitat de Basilea. Pròleg de F. de B. Moll. 2 vols. (Barcelona 1981-82). (3er. volum en preparació).

cions crítiques,³⁸ els documents notarials, com tots els documents d'aplicació del dret en general, han estat substancialment ignorats pels filòlegs, malgrat que, per tot el que porto dit, tenen el màxim interès i fins i tot alguns avantatges sobre els textos literaris.³⁹

En efecte, els escriptors, principalment els de les societats de l'antic règim, estaven sovint amarats d'un esperit innovador, d'una gran preocupació per l'estil o la forma, eren molt sensibles a les influències forasteres i a les modes, es trobaven poc o molt allunyats de les preocupacions de la majoria de la població, depenien estretament de persones benestants o tenien forts lligams amb les classes elevades, solien escriure en un to més o menys afectat, especialment a l'edat moderna. Tot això fa que la representativitat dels escriptors de l'antic règim respecte al conjunt de la població fos només parcial.

Aquesta ignorància d'un aspecte tan fonamental de la nostra cultura escrita, com és el conjunt de documents notarials, i d'altres aspectes de l'activitat escrita no literària, testimoniatges únics i excepcionals de la història de tot el nostre poble, i no solament dels neguits i delíts dels privilegiats, ha fet sorgir i divulgar prejudicis, tòpics i deformacions sobre l'època anomenada la «Decadència». Com a mostra, exposaré ara dos exemples procedents de dues de les plomes més autoritzades d'entre els historiadors contemporanis de la nostra literatura.

Mites i prejudicis sobre l'època de la «Decadència»

Diu Jordi Rubió i Balaguer que al segle XVIII hi ha una enorme «descomposició en la llengua materna escrita»⁴⁰ i que les edicions de les *Constitutions y altres drets de Catalunya* (1495, 1588 i, sobretot, la del 1702, i l'edició de les constitucions i capítols aprovats a la Cort del 1706) «pertenecian al mundo burocrático y oficial, donde el empleo del catalán era de ley, y sólo hacen más patente el contraste lamentable que se daba entre el uso voluntario y la reglamentación de una lengua que todavía gozaba de unos privilegios que no eran robustecidos por la adhesión de los que la hablaban».⁴¹

Aquestes afirmacions de Rubió i Balaguer són exagerades. Qualsevol document notarial de qualsevol arxiu, o els llibres de comptes de mercaders i artesans, o la documentació gremial, palesen que la «descomposició de la llengua»

38. Per exemple, l'edició dels *Usatges de Barcelona. Commemoracions de Pere Albert*, a cura de Josep ROVIRA I ARMENGOL (Barcelona 1933). Vegeu el treball d'ARAMON citat a la nota 53, *infra*, en el qual l'autor enumera totes les edicions de textos legals catalans medievals.

39. Dos filòlegs de primer rengle, del grup dels fundadors de la filologia catalana moderna, en adonar-se de la importància filològica dels documents jurídics, varen publicar les obres següents: Pompeu FABRA, *La coordinació i la subordinació en els documents de la cancelleria catalana del s. XIV* (Barcelona 1926); i J. RUBIÓ, *Influència de la sintaxi llatina en la cancelleria catalana del s. XV*, «VII Congrés Internacional de Lingüística Romànica», vol. I (Barcelona 1955), ps. 357-364.

Avui dia, en la nostra llengua, hi ha encara algunes qüestions lèxiques, sintàctiques i ortogràfiques per resoldre o mal resoltes que convindria revisar. I podria ser ben bé que l'estudi d'aquests documents notarials ajudés a plantejar correctament totes aquestes qüestions pendents.

40. JORDI RUBIÓ I BALAGUER, *Literatura catalana*, a G. DÍAZ-PLAJA, *Historia general de las literaturas hispánicas*, vol. V (Barcelona 1955), p. 215.

41. *Id., id.*, ps. 219-220.

només va existir en els literats procedents de les capes més altes de la societat o estretament lligats amb elles i desarrelats del poble; ⁴² en els professors i alumnes dels col·legis i universitats, també procedents d'aquestes mateixes classes o lligats amb elles; ⁴³ i a la imaginació d'alguns filòlegs, historiadors i polítics castellans del segle XIX i del principi del XX que volien fer creure —i en part ho van aconseguir, com ho prova el mateix text de Rubió que acabo de reproduir— que la llengua catalana era un dialecte decadent i en procés de ràpida descomposició destinat a desaparèixer aviat.⁴⁴

Aquesta *descomposició*, que certament existí en les obres d'alguns literats poc o molt fidels a la nostra llengua, però influïts per la castellanització de les capes més altes de la societat ⁴⁵ i d'importants institucions públiques, mai no pot servir per jutjar tot un poble i tota una cultura.

Del segon paràgraf que he citat de Rubió es desprèn que els catalans del segle XVIII no tenien cap estimació envers la seva llengua, com durant molt de temps ens han volgut fer creure que els catalans del XVIII havien perdut la consciència nacional. Els estudis més nous demostren que això no ha estat així, i tot just comencem a descobrir molts documents sobre la defensa de la nostra llengua i de la nostra personalitat col·lectiva procedents tant de sectors populars com d'intellectuals d'aquell segle.

I és que cal revisar de dalt a baix els prejudicis que arrosseguem sobre la «decadència» de la llengua catalana durant l'edat moderna, especialment durant el segle XVIII. De primer perquè sol passar que qualifiquem una època de decadent només perquè no la coneixem prou bé.⁴⁶ I segonament perquè la decadència, o potser més aviat marginació de la nostra llengua, fou molt més profunda al segle XIX que no pas al XVIII: justament en plena Renaixença literària fou quan la llengua catalana, per pressions externes al país, abandonava ràpidament posicions en què semblava inexpugnable fins aleshores, especialment en el camp dels documents escrits no literaris;⁴⁷ en certa manera podem veure la Renaixença com una reacció popular davant d'aquelles pressions.

Tanmateix, fou a la segona meitat del XVIII, com he dit, que es posaren les bases que exclogueren de mica en mica la llengua catalana de la vida pública i social i que a llarg termini provocaren l'essllanguiment de la llengua. Però fins

42. Vid. ARDIT, BALCELLS, SALES, *Història dels Països Catalans* (Barcelona 1980), ps. 42-43.

43. *Id.*, ps. 39-46.

44. D'aquests prejudicis no se n'escapa tampoc BADIA, que parla de les «*grafías medievales fosilizadas en catalán decadente*» (*La filología catalana*, p. 103). L'ortografia tradicional —dels documents notariais i comercials si més no— podia tenir un origen medieval (dels darrers segles de l'edat mitjana), però no tenia res de fòssil ni de decadent. I si no s'hagués trencat la tradició de la llengua escrita, hauríem pogut passar ben bé sense cap reforma, o amb unes reformes d'un abast semblant a les que s'operaren en l'ortografia castellana a la segona meitat del segle XVIII (sobre la situació del castellà als segles XVI-XVIII vegeu l'obra de Rafael LAPESA, *Historia de la lengua española*, Madrid 1968, 7.ª ed. ps. 269-276).

45. El mateix RUBIÓ I BALAGUER assenyala encertadament el bilingüisme de les classes més altes de la societat catalana (o més aviat barcelonina?) ja al segle XVII i força abans i tot (*Historia de las literaturas hispánicas*, IV, 1.ª part, p. 515). I quin contrast entre els documents en català dels notaris (urbans i rurals), amb un llenguatge tan planer i bonic, i els escrits del baró de Maldà, per exemple, amanits amb castellanismes!

46. Actitud comprensible, d'altra banda, perquè les èpoques d'esplendor tenen més ressò i atreuen més els investigadors.

47. ARDIT, BALCELLS, SALES, *Història dels Països Catalans*, ps. 41 i 248.

aleshores la llengua catalana havia mantingut el predomini i una gran vitalitat gairebé en tots els nivells socials i econòmics.⁴⁸

Un intent de prendre consciència del problema: la Història de la literatura catalana del professor Comas

De més cap aquí tenim l'obra del malaguanyat professor Comas⁴⁹ sobre la literatura catalana del segle XVIII, que sembla voler rectificar molts d'aquests oblits i fer un plantejament nou del tema. En una introducció, molt esperançadora, diu:

«El lector s'adonarà tot seguit que no solament he donat relleu a autors i obres d'escassa qualitat, objectivament parlant, sinó també a activitats i fins i tot a actituds que no són pròpiament literàries. [...] He procurat d'exposar l'activitat en català, o relacionada almenys amb la nostra llengua, durant el segle anterior a la Renaixença, i, per a fer-ho, he utilitzat un mètode ocasional: el mètode d'origens. De la mateixa manera que en estudiar qualsevol literatura hom sol donar importància als documents no exclusivament literaris, així he considerat vàlida i d'interès qualsevol dada, a més de literària, lingüística o històrica.

»Tot i que he procedit metodològicament com si es tractés d'una qüestió d'origens, no és lícit d'entendre els segles anomenats de "Decadència" com un

48. Sobre l'adhesió del poble català a la seva llengua, posada en dubte per Rubió, penso que ja queda prou clara amb tot el que he dit anteriorment, i, sobretot, a les notes 6 i 19. Però encara citaré un altre text de Torras que demostra sens dubte la gran fidelitat del poble a la seva llengua: després de distingir «els documents específicament contractuals (censals, èpoques, contractes emfitèutics o de rabassa morta, etc.), sotmesos en gran mesura a la discrecionalitat del notari quant a la utilització del llatí, català o castellà, dels que comporten un major personalisme per part del client, com són bàsicament els capítols matrimonials i els testaments», diu: «Mentre la documentació contractual de la família segueix les variacions idiomàtiques pròpies de cada notari, els capítols matrimonials i els testaments, en tots els casos, llevat d'un, estan escrits en català. No tenim cap dubte que aquest fet es produïa per l'explícita voluntat de cada un dels protagonistes, ja que pel que fa als capítols matrimonials, es tractava d'un document clau dintre de l'ordenament jurídic català de transmissió dels patrimonis i el seu valor jurídic era de primera magnitud, per la qual cosa la seva redacció en català denota una fidelitat notable a l'idioma propi, més encara si tenim en compte que en la documentació notarial coetània s'alternen les dues llengües. Més significatiu encara és el cas dels testaments, puix que a part de les circumstàncies de validesa jurídica descrites, en molts casos aquesta documentació és presentada en forma de "testaments closos", escrits en català directament pel testador. Per fer ressaltar encara més el caràcter voluntari de l'escriptura, podem constatar que, en alguns casos, les parts formulàries del document i les diligències del notari, estan escrites en castellà, mentre que el testament estricte conserva el català. Aquest és el cas, per exemple, del testament de Josep Antoni de Padró i de Sobies, formalitzat en una data tan tardana com l'any 1862. En aquest mateix sentit i per acabar de confirmar la diferència entre la llengua utilitzada pel notari i pel testador, podem advertir que al costat del testament redactat en català, hi trobem sovint en castellà l'inventari "post obitum" redactat d'ofici pel notari. [...]

»De tot plegat podem deduir que la penetració de la cultura castellana, a nivell d'ús, fou relativament escassa, fins i tot en èpoques tan avançades com la segona meitat del segle XIX, i encara que hi hagi una certa contradicció en la utilització dels dos idiomes entre la documentació privada (epistolaris, etc.) i la notarial, segurament cal atribuir-la a la manca d'una cultura catalana a nivell d'escriptura, la qual cosa dificultava la seva utilització com a vehicle epistolar, mentre que en la redacció dels documents notarials hom podia confiar en el nivell cultural del notari, i esperar-ne una correcta redacció catalana» (TORRAS I RIBÉ, *Evolució social i econòmica d'una família...*, ps. 62-63).

49. M. DE RIQUER, A. COMAS, *Història de la literatura catalana*, vol. IV (Barcelona, Ariel, 1972), 859 ps.

trencament o una ruptura total i absoluta amb la tradició: la llengua i la cultura han arribat senzillament a una situació de anormalitat. [...] El lector s'adonarà que m'ha guiat una idea que arriba a fer-se gairebé obsessionant en el llibre: demostrar la continuïtat de l'ús i del conreu de la llengua i que la pèrdua de la consciència no arribà mai a ésser total. Així, doncs, l'obra té una premsió apologetica i reivindicativa que no vull pas dissimular.»⁵⁰

En efecte, A. Comas fa una bona introducció política, social i econòmica; examina les institucions culturals, l'ensenyament; descriu i enumera totes les fonts literàries, en un sentit ampli: les obres dels historiadors, dels filòlegs, les cançons populars, la literatura religiosa (pastorals, sermons, catecismes, devocionaris, etc.), el teatre, la poesia, la prosa, etc., la qual cosa té l'interès extraordinari d'estudiar les formes més populars de la literatura, tan sovint negligides.

En aquest sentit l'obra de Comas és una història exhaustiva, equilibrada i acurada. Però té dues limitacions: no fa cap plantejament nou del problema de la llengua i la literatura catalana al segle XVIII, sinó que segueix esquemes i pautes tradicionals; i oblida l'ús escrit del català en aspectes importants de la vida del poble: així, ignora l'existència de l'elevadíssim nombre de documents públics, notariais, mercantils, privats, etc., escrits en català, que encara que no tinguin res a veure amb l'art de la literatura són el testimoniatge més fefaent de l'adhesió del poble a la seva llengua, fins i tot contra la imposició de les autoritats forasteres.

I retrec això perquè el propòsit explicat per Comas a la introducció era, com hem vist, de no oblidar cap manifestació escrita de la llengua catalana al segle XVIII; i, consegüentment, al capítol VII, dedicat a la prosa, sí que alludeix a alguns documents particulars manuscrits, com les cròniques i els dietaris, els epistolaris i la documentació gremial,⁵¹ fonts ben importants per a l'objecte de l'obra ateses les limitacions imposades a la literatura catalana del XVIII.

No em passa per alt que el mateix autor, a la introducció, reconeix algunes d'aquestes limitacions que assenyalo.⁵² I de cap manera no desmereixen les excel·lències i la utilitat de l'obra del malaguanyat professor.

50. *Id.*, p. 9.

51. Dels gremis, en diu el següent: «En la nostra llengua trobem llibres de registre de mestres, fadrins i aprenents, ordinacions, deliberacions, memorials, manuals i registres notariais, actes de companyia i fins i tot lletres de canvi. I tot això des d'immediatament després de la Nova Planta fins ben entrat el segle XIX. La documentació de la Junta de Comerç és bàsicament en castellà, però no és rar trobar-hi memorials en català». I, en nota, diu: «Devem aquesta informació a la gentilesa de l'amic historiador Pere Molas» (A. COMAS, *Història de la literatura*, IV, p. 510 i nota 82). No entenc per què parla dels gremis i no diu res, ni que sigui molt breu, dels notaris, ni de les comptabilitats i documents mercantils (lletres de canvi, assegurances, etc.), que s'escriviren en català durant una bona part del XVIII, ni dels arxius municipals, que contenen les actes de les sessions dels consells o ajuntaments, juntament amb altra documentació municipal, la majoria de les quals en llengua catalana, ni dels arxius diocesans i parroquials, ni dels arxius de les cúries reials i baronials, ni de tants altres arxius, privats i públics, que demostren la gran vitalitat i l'exclusivitat de la nostra llengua àdhuc en el període que anomenem la Decadència.

52. Comas reconeix que ha fet «una sistematització del que m'ha estat possible de conèixer d'aquesta època a través dels estudis que existeixen i del que he pogut aportar personalment. Aquesta sistematització no és pas exhaustiva, ni molt menys. Un escorcoll de tots els fons documentals existents als Països Catalans —en el supòsit que fos possible de fer-ho a una sola persona— m'hauria portat anys i més anys de feina, i aquesta és una obra empresa per comanda editorial i sotmesa, en conseqüència, a una sèrie de limitacions. Tinc consciència de les llacunes que hi ha, i que hom podrà aportar moltes dades. Desitjaria que les futures aportacions i fins i tot les esmenes no invalidessin l'esforç de sistematització i, menys encara, la intenció que he dit que tenia el llibre (COMAS, *op. cit.*, IV, p. 10).

LES EDICIONS DE DOCUMENTS NOTARIALS CATALANS ANTICS

Avui als filòlegs ja no els és imprescindible d'anar als arxius notarials a veure els documents. Cada dia en sovintegen més les edicions en revistes i llibres de tota mena, edicions generalment acurades i fiables per la solvència de llurs autors.⁵³

A tall d'exemple, citaré només dues publicacions de Barcelona a cada número de les quals solen aparèixer transcripcions de documents notarials catalans, la majoria medievals, de gran interès tant per a l'historiador com per al filòleg. L'una és «Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos», que edita periòdicament el Col·legi de Notaris de Barcelona (set volums n'han aparegut fins avui). L'altra són els «Cuadernos de Historia Económica de Cataluña», publicats per la càtedra d'Història Econòmica de la Facultat de Ciències Econòmiques de Barcelona i l'Institut Municipal d'Història.⁵⁴

Cal fer, però, una observació important a les edicions d'aquests documents. Sempre observen un gran respecte envers el text original, però, amb el propòsit de facilitar-ne la lectura, hi introdueixen algunes modificacions segons criteris i normes actuals, en aspectes com ara l'accentuació dels mots, la puntuació, les lletres majúscules i la separació dels mots.

Amb això resulta que aquestes edicions perden una part important de l'interès que tenen per als historiadors de la llengua. Caldria, doncs, que els autors de les transcripcions procedissin sempre segons els criteris del que alguns anomenen *transcripcions paleogràfiques*;⁵⁵ més i tot, amb el màxim de respecte possible vers totes les lletres i senyals de l'original: els accents i títles, els signes de puntuació, les esmenes dels errors, les majúscules, etc., i explicant al lector tot allò que per impossibilitat tipogràfica no pot constar en l'edició impresa del document.

És clar que aquest tipus de transcripció és més difícil i entretinguda; però així l'edició del document és molt més profitosa. També cal pensar que l'escreix de dificultat de la transcripció només és al començament: com que l'ortografia dels notaris i escriptors era força regular, un cop hom ha copsat els criteris ortogràfics del redactor del document, la transcripció ha d'esdevenir més pla-

53. Sobre aquest tema és obligat d'esmentar el magnífic i exhaustiu treball de R. ARAMON I SERRA, *Les edicions de textos catalans medievals*, a «VII Congreso Internacional de Lingüística Románica», I, ps. 197-266, en el qual refereix totes les edicions que des de l'edat moderna s'han fet dels dits textos i la problemàtica que aquestes edicions comporten. Al paràgraf 40 (p. 252) parla de la llengua dels textos no literaris, al 41 (ps. 253-255) enumera totes les edicions de textos legals, al 43 (ps. 258-261) parla de les edicions de documents, molts dels quals podem considerar de caràcter jurídic.

54. A l'esmentat «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» foren publicats, entre el 1900 i el 1930, força documents notarials catalans medievals. Els autors de les transcripcions destacaven la importància filològica d'aquesta mena de documents, però només pel que fa al lèxic, sense fer esment de la sintaxi ni dels girs i construccions gramaticals diversos: per això publicaven sobretot els inventaris de béns.

55. Per exemple, David ROMANO, *Elementos y técnica del trabajo científico* (Barcelona, Teide, 1974), ps. 116-117.

Al treball esmentat d'ARAMON, *Les edicions de textos catalans medievals*, hi ha una història dels diversos criteris de transcripció seguits en les edicions dels dits textos, i a la darrera part del treball (cap. VII, paràgrafs 44-48), intitulada «Les regles d'edicions», hi fa l'estat de la qüestió.

nera i tot, perquè ha de permetre d'interpretar més bé els mots de lectura o de comprensió difícil.⁵⁶

IMPORTÀNCIA DE L'ESTUDI DELS DOCUMENTS NOTARIALS ANTICS PER A LA NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA

En un altre treball⁵⁷ he assenyalat les fonts per recuperar la nostra terminologia jurídica, tasca imprescindible per a la normalització de l'ús públic de la nostra llengua i en la qual hem d'estar compromesos tots plegats.⁵⁸ Després de tants anys de anormalitat, és molta la feina que cal fer; no solament cal fixar el vocabulari, sinó que ens hem de desempallegar de la desordenada sintaxi castellana, imprecisa i barroca (i ho dic sense connotacions despectives: cada llengua té el seu geni peculiar, amb els seus avantatges i els seus inconvenients), i hem de retrobar l'ordre, la precisió i l'austeritat que han caracteritzat el nostre verb durant segles; cal que reprenguem la tradició de l'estil de redacció dels antics homes de dret catalans, que fou tan admirable en els grans juristes de la nostra història i que també compartiren la immensitat de notaris i d'advocats anònims. I, és clar, per tot el que he dit a través del present treball, que tot això —el vocabulari, la sintaxi, l'estil— ho podem aprendre, i ho hem d'aprendre, d'aquests documents, com també podem aprendre l'esperit liberal, pacatista i pragmàtic que han tingut sempre la gent de lleis de Catalunya i que va estretament lligat amb aquella manera d'escriure.

56. Com diu David ROMANO, *op. cit.*, p. 116, nota 54: «A los [historiadores] les es indiferente cómo está escrita una palabra, mientras que para el lingüista esto suele ser fundamental: del conocimiento de la grafía exacta puede deducir una tendencia o evolución lingüística. Por eso, los lingüistas debieran exponer qué características debe reunir una transcripción para que les sea útil. Y es probable que los demás investigadores no tuvieran demasiados inconvenientes en seguir tales normas» (el subratllat és meu).

57. SOLÉ I COT, *Fonts històriques per a la recuperació de la terminologia jurídica catalana*, a «Revista Jurídica de Catalunya», núm. 3 (1977), ps. 691-696.

58. A les *Resolucions de l'àmbit de dret del Congrés de Cultura Catalana*, aprovades a Manresa pel novembre de 1977, hi ha un apartat intitulat *Terminologia jurídica catalana*, que comença així: «La normalització del català en l'administració pública del nostre país és una exigència ineludible. Aquesta plantejarà dos tipus de problemes: el de terminologia i el d'ordre formal» (tret del *Projecte de Resolucions*, les pàgines són sense numerar).